

GMINNY PROGRAM
OPIEKI

NAD ZABYTKAMI

DLA GMINY FRYSZTAK

NA LATA 2010 – 2014

Gminny program opieki nad zabytkami
dla gminy Frysztak.

1. Wstęp.
2. Podstawy prawne ochrony dóbr kulturowych.
3. Ustawowe obowiązki organów i właścicieli oraz zakres przedmiotowy ochrony.
4. Formy ochrony zabytków.
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 5.1. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych.
 - 5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
7. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.
 - 7.1. Zarys historii i obszaru gminy.
 - 7.2. Krajobraz kulturowy.
 - 7.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.
 - 7.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.
 - 7.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.
8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.
9. Założenia programowe opieki nad zabytkami.
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.
12. Część graficzna programu opieki nad zabytkami.

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jest dobrem publicznym i to stanowi legitymację dla jego ochrony. Zabytkowe budowle, historyczne miasta, ludowa architektura wsi czy piękne krajobrazy kulturowe chronione są dla ludzi – dla społeczności lokalnych, regionalnych, narodowych i wreszcie dla ludzkości – dla nas współczesnych i następnych pokoleń.

Największym wrogiem zabytków jest upływający czas, czym prędzej trzeba przygotować takie przepisy prawne, programy i procedury aby interesy ochrony dziedzictwa dało się zharmonizować z innymi ważnymi celami społecznymi i gospodarczymi.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami został opracowany w celu określenia podejmowanych działań, niezbędnych do sprawowania należytej opieki nad zabytkami na terenie Gminy Frysztak w okresie czterech lat od wejścia w życie.

Program jest dokumentem uwzględniającym kierunki działań oraz zadania z zakresu opieki nad zabytkami. Ma na celu poprawę stanu zachowania środowiska kulturowego Gminy Frysztak.

Dla realizacji tego celu, program określa między innymi zasady dotyczące finansowania i organizacji działań ochronnych wobec środowiska kulturowego.

2. Podstawy prawne ochrony dóbr kultury.

Ustawowe obowiązki organów i właścicieli oraz zakres przedmiotowy ochrony:

Ustawowy obowiązek opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego nakładają na samorząd gminny dwie ustawy:

- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (tekst jednolity Dz.U. Nr 142 poz. 1591 z 2001 r. z późn. zm.) w art. 7 ust. 1 wśród zadań własnych gminy jako jednostki samorządu terytorialnego najniższego szczebla wymienia sprawę z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568)

Odniesienie do zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami znajduje się w

również w następujących aktach prawnych:

- Ustawie z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r. Nr 99 poz. 1079, Nr 100 poz. 1085, Nr 110 poz. 1189 i Nr 145 poz. 1623 z późn. zm.),
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2000 r. Nr 46 poz. 543 z późn. zm.),
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 62 poz. 627 i Nr 115 poz. 1229 z późn. zm.),
- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80 poz. 717 z późn. zm.),
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2000 r. Nr 106 poz. 1126, Nr 109 poz. 1157 i Nr 120 poz. 1268 z późn. zm.),
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 1997 r. Nr 5 poz. 24 z 5 późn. zm.),
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85 poz. 539 z późn. zm.).

3. Ustawowe obowiązki organów i właścicieli oraz zakres przedmiotowy ochrony.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w art. 4 formułuje podstawowe obowiązki organów administracji publicznej w zakresie o c h r o n y zabytków, mające na celu m.in.:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5. formułuje obowiązki w zakresie o p i e k i nad zabytkiem sprawowanej przez jego właściciela lub posiadacza która polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z ustawą za zabytek uznaje się - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

Za zabytek archeologiczny uznaje się - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

Zgodnie z art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronie i opiece podlegają, **bez względu na stan zachowania:**

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

4. Formy ochrony zabytków.

Podstawowymi formami prawnej ochrony zabytków, wynikającymi z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są:

- wpis do rejestru zabytków,
- utworzenie parku kulturowego,
- uznanie zabytku za pomnik historii,

- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

- Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP)

- Aktem prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony i opieki nad zabytkami jest podpisana przez Polskę Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.)

Pryncypia dotyczące znaczeń, wartości dziedzictwa kulturowego zostały określone w następujących dokumentach:

- Karcie Ateńskiej (1933),
- Karcie Weneckiej (1964)
- Karcie Krakowskiej (2000),
- Nowej Karcie Ateńskiej (2003),
- Memorandum Wiedeńskim (2005), które stało się podstawą opracowania Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes (Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych). Deklaracja została przyjęta podczas piętnastego walnego zgromadzenia państw stron konwencji światowego dziedzictwa UNESCO w Paryżu w październiku 2005.

5.1. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych.

Podstawowymi dokumentami strategicznymi szczebla krajowego dla omawianej problematyki są:

- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 (Warszawa 2004)
- Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (Warszawa 2005)

Strategia została opracowana dla całego obszaru Polski z określeniem spójnych działań realizowanych w regionach. W ramach opracowania zostały wyodrębnione główne zadania i priorytety w dziedzinie kultury na lata 2004-2013. Ochrona dziedzictwa kulturowego a w szczególności ochrona i rewaloryzacja zabytków zostały wyodrębnione jako jeden z pięciu obszarów strategicznych. W dokumencie p.n. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 położono nacisk na kompleksową rewaloryzację zabytków oraz obiektów przemysłowych i po wojskowych oraz ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne,

edukacyjne, rekreacyjne itp. a także na zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, inwentaryzację zabytków ruchomych i nieruchomych oraz promocję i budowę sieci informatycznych promujących kulturowe dziedzictwo regionów.

Podstawowym dokumentem służącym wdrożeniu celu Strategii, dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego jest:

- Narodowy Program Kultury "Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego" (Warszawa 2004).

Celem strategicznym Programu jest kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz ochrona i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego w tym przygotowanie skutecznego systemu prawno - finansowego wspierającego ochronę i opiekę nad zabytkami.

W ramach realizacji celu strategicznego wyróżniono 2 priorytety:

1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo.
2. Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działania realizowane w ramach Priorytetu 1. stawiają za cel poprawę stanu zachowania obiektów, ich adaptację i rewitalizację a także stworzenie warunków do wykorzystania ich atrakcyjności w turystyce oraz działaniach inwestycyjnych. Działania zakładają również poprawę warunków prawnych i organizacyjnych w zakresie dokumentacji i ochrony zabytków oraz stworzenie systemu zachęt dla jednostek zainteresowanych inwestowaniem w zabytki.

W ramach realizacji Priorytetu 2. przewidziane są działania zmierzające do podnoszenia kwalifikacji kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz działania edukacyjne, popularyzacja dziedzictwa kulturowego a także ochrona przed nielegalnym wywozem zabytków za granicę.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Zadania wynikające ze strategii rozwoju Województwa Podkarpackiego:

W zakresie rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturalnej jako podstawa tworzenia produktu turystycznego regionu:

- ochrona i rewaloryzacja zabytkowych zespołów urbanistycznych województwa,
- ochrona i rewaloryzacja obiektów o wysokiej wartości historycznej w tym : architektury drewnianej, obiektów sakralnych i świeckich, parków zabytkowych,
- tworzenie szlaków kulturowych

- plany ochrony, studia historyczno – krajobrazowe, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego jako ważny element w rewaloryzacji i ochrony krajobrazu,
- dbałość o zachowanie miejscowej tradycji budownictwa

Strategia rozwoju województwa Podkarpackiego na lata 2007 - 2020

„Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni. Można, bez zbytej przesady, określić województwo podkarpackie, jako: park kultury, skansen in situ, wpisany w krajobraz naturalny: parków krajobrazowych, parków narodowych i rezerwatów przyrody. Szczególna cecha tego krajobrazu jest bogactwo warstw, tekstów kulturowych z przestrzeni kilku tysięcy lat, osadzonych w regionie położonym na „trasie wędrówek” prehistorycznych oraz nowożytnych ludów azjatyckich i europejskich, na „ścieżce wojennej” militarnych podbojów i waśni narodowych, ale też, i przede wszystkim, na „trakcie pokojowym” twórczej koegzystencji i dialogu wielu religii i kultur: zachodniej i wschodniej (bizantyjskiej) Europy. Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.”

Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego:

w zakresie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko – słowacko – ukraińskiego (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.)
- zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,
- realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej: rzymskokatolickiej, grekokatolickiej i prawosławnej jako obiektów będących dla regionu i pogranicza polsko -słowacko – ukraińskiego wyznacznikiem tożsamości kulturowej, specyficznym przykładem wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyń drewnianych, obiektów dokumentujących lokalną tożsamość religijno – kulturową

- przygotowanie propozycji obiektów do wpisania na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, w tym najcenniejszych obiektów cerkiewnej architektury drewnianej na pograniczu polsko – słowacko – ukraińskim oraz unikatowego zespołu fortecznego Twierdzy Przemyśl ; podjęcie działań służących ich ochronie,
- przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego
- ochronę zabytkowego krajobrazu, głównie parków rezydencjonalnych w Polsce i na Ukrainie,
- ochronę zabytków ruchomych (wspieranie rozwoju pracowni konserwatorskich w muzeach, unowocześnianie metod gromadzenia, inwentaryzowania i opracowywania zbiorów, wspieranie inwestycji remontowych w celu poprawy bezpieczeństwa zbiorów muzealnych),
- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów
- publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.

Regionalny program operacyjny województwa podkarpackiego na lata 2007 - 2013

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych

Celem działania jest przywrócenie funkcji gospodarczo - społecznych strukturom wymagającym rewitalizacji.

Działanie koncentrować się będzie przede wszystkim na:

- rewitalizacji miast i terenów zurbanizowanych (infrastruktury mieszkaniowej i lokalowej, podstawowej infrastruktury technicznej, w tym infrastruktury wodno-ściekowej, gazowej, elektrycznej; poprawa funkcjonalności dróg oraz infrastruktury dla pieszych, prowadzenie prac renowacyjnych i wzrost estetyki funkcjonalnej przestrzeni publicznej, zagospodarowanie pustych przestrzeni, rozwijanie infrastruktury turystycznej i kulturalnej, w tym adaptacja budynków zabytkowych i historycznych z przeznaczeniem na działalność gospodarczą oraz publiczną; zakładanie lub poprawa systemów oświetlenia i monitoringu; zagospodarowanie terenów śródmiejskich, ciągów wzdłuż głównych tras komunikacyjnych, uzbrojenie terenów związane z doprowadzeniem podstawowej infrastruktury liniowej oraz dróg wewnętrznych, tworzenie parków i ogrodów oraz odnowa istniejących terenów zielonych),
- zachowaniu, ochronie, rewitalizacji oraz zabezpieczeniu przed zagrożeniami obiektów dziedzictwa, przyrodniczego, w szczególności parków narodowych, parków

krajobrazowych, rezerwatów przyrody, pomników przyrody, obszarów chronionego krajobrazu, obszarów Natura 2000 itp.

-Strategia rozwoju Powiaty Strzyżowskiego na lata 2002 - 2010

w którym mowa:

„Rewitalizacja wszystkich obiektów zabytkowych stanowić musi podstawowe zadanie, łączące w sobie troskę o zachowanie cennych pamiątek po dokonaniach przeszłych pokoleń z przygotowaniem ich do turystycznej eksploatacji. Zadania w tym zakresie powinny być podejmowane przez różne podmioty, w tym sektor prywatny, administrację samorządową, służby konserwatorskie. Ich podstawowym celem być powinno przygotowanie koncepcji zagospodarowania dla tych potrzeb każdego z obiektów oraz znalezienie dla każdego z nich gospodarza, który byłby zainteresowany ich restaurowaniem.”

6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

-Plan rozwoju lokalnego Gminy Frysztak na lata 2004 – 2006 oraz na kolejny okres programowania Unii Europejskiej -2007-2013 załącznik do uchwały Nr XXII/118/2004 Rady Gminy Frysztak z dnia 28 lipca 2004r.

- remont obiektów zabytkowych
- tworzenie systemów zabezpieczeń obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń
- otoczenie stałą opieką zabytków sakralnych (kapliczki i krzyże przydrożne)

7. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.

7.1. Zarys historii obszaru gminy.

Frysztak położony jest na wzgórzu nad doliną Wisłoka, który wije się pośród wyniosłości Pogórza Strzyżowsko - Dynowskiego, przy drodze Rzeszów - Jasło. Obronny charakter dawnego miasteczka jest wciąż czytelny, a nazwa sąsiadującej z nim od południa wsi Twierdza mówi sama za siebie. W dalszej perspektywie na płn. - zach. wznosi się najwyższa w okolicy, owiana legendą góra Chełm (534m. n.p.m.). Na wschodzie w długim paśmie wzniesień króluje Czarnówka. Pośród malowniczego pejzażu Pogórza, Frysztak jest akcentem niezwykle budzącym podziw przybysza. Miejscowość ta ma nie tylko bogate, burzliwe dzieje, ale i obecnie może zaimponować prężnością, schludnością i obiecującymi perspektywami rozwoju. Na przedpolach Frysztaka rozciąga się granica Czarnorzecko - Strzyżowskiego Parku Krajobrazowego, który chroni i udostępnia dla turystów bogate zasoby przyrody, wspaniałe krajobrazy i znajdujące się na tym terenie dziedzictwo kultury.

Początki miasteczka

Początki Frysztaka sięgają przypuszczalnie XII w. Po raz pierwszy Frysztak wymieniony był w dokumencie Bolesława Wstydliwego wydanym w roku 1259, który nadał osadzie prawo magdeburskie. W 1277 roku, tenże król potwierdza włości nadane klasztorowi cystersów w Koprzywnicy przez biskupa Krakowskiego Wincentego Kadłubka. Pierwotnie miasteczko położone było nad Wisłokiem u stóp wzgórza. Po drugim najeździe Tatarów w XIVw. zostało ono spalone. Do dziś to miejsce zwie się Pogorzałami. Mieszkańcy przenieśli się na wzgórze zakładając warownię, od której wieś podmiejska otrzymała nazwę Twierdza. Twierdza miała bronić miasta, a w zarazem szlaku drogowego, który wzdłuż rzeki Wisłok ciągnął się na południe ku Jasłu, Bieczowi, Dukli i dalej na Węgry.

Według dokumentu z 1277 roku mieszkańcy miasteczka byli uwolnieni od danin i robót, od stróży, narąbu, powozu, oddawania krowy, owcy i szynki, oprócz wypraw wojennych. Do budowania lub naprawiania zamków nie musieli być zmuszani. Uwalnia również od sądów urzędników królewskich, a zezwala na odprawianie sądów przez opata cystersów, do których miasteczko należało. Dla tych wolności otrzymała miejscowość miano wolnego miasta "Freistadt" (pisane w dokumentach "Freinstadt" lub "Frysztat") z czego spolszczona została do nazwy "Frysztak". Niemieckie brzmienie nazwy miasta ma swoje uzasadnienie, otóż ubytki ludności, spowodowane najazdami Tatarów uzupełnione zostały osadnikami niemieckimi. Najwięcej przybyło ich za panowania Kazimierza Wielkiego.

Czasy szlacheckie

W 1474 r. Frysztak został kompletnie zniszczony przez wojska króla węgierskiego Macieja Korwina. Celem dźwignięcia miasta z upadku, król uwalnia je na okres 3 lat od wszelkich danin i ciężarów. Największy rozkwit miasta przypada na okres XVI - XVII w., a nawet XVIII w. Mimo licznych klęsk, które go wówczas nawiedzały (mrozy - 1524, głód i mór - 1525, grad - 1574, susza - 1586) Miasteczko było obszerne ale drewniane. Już w XV w. posiadało zamek. Były tu też dwa młyny, dwa blichy, łożnia, magle i szkoła. Miasteczko posiadało prawo do cotygodniowego jarmarku. W okresie "potopu" 1656 r. Miasto zostaje zniszczone przez Szwedów a rok później zrujnowane przez wojska Rakoczego.

Frysztak pod zaborami

W poł. XVIII w. Rynek miał kształt prostokąta, na jego środku stał ratusz wsparty na siedmiu słupach, w którym znajdował się tymczasowy areszt. Na płn. od rynku stał kościół parafialny, wokół drewniany cmentarz, plebania i szpital dla ubogich. Domy w miasteczku budowane były z grubych okrągłaków o dachach spadzistych z podcieniami na drewnianych słupach. W latach 1805 i 1890 miasteczko trawi okrutny pożar. Latem 1831 r. I w 1875 r. Panowała we Frysztaku epidemia Cholery. Po pożarze w 1890 r. Przeprowadzono regulację ulic, poszerzono je w prostej linii, wybudowano nowe, piętrowe domy kryte dachówką. Frysztak słynny był przede wszystkim ze sprzedaży trzody i bydła. W 1891 r. Założono Towarzystwo Kasynów, a w 1892 r. Ochotniczą Straż Ogniową. W roku 1914 zarządzono w Galicji powszechną mobilizację i wielu mieszkańców Frysztaka znalazło się w szeregach armii austriackiej. 25 IX 1914 r. Do Frysztaka wkroczyły wojska rosyjskie.

Mniejszość żydowska

W XVII w. Przybywają do miasta Żydzi, początkowo zajmują dzielnicę zwaną piekłem na tyłach miasta, z czasem jednak coraz więcej zamieszkuje ich wokół rynku. Zdecydowana większość Żydów zajmowała się handlem, byli też wśród nich rzemieślnicy. W 1890 r. Spłonęło 16 domów, bożnica, dom modlitwy Żydów, izraelicki szpital ubogich, sklepy i składy. Od tej pory Żydzi zajęli miejsca przednie w rynku, katolicy zaś zakątki boczne i tyły.

Okres międzywojenny

Walki toczone w 1920 r. Ujemnie odbiły się na życiu miasteczka, spowodowały pogorszenie się sytuacji materialnej. Rosyjscy żołnierze rabowali sklepy, magazyny, rekwirowali żywność, zabierali cenniejsze przedmioty, dopuszczali się gwałtów i zabójstw. Po odzyskaniu niepodległości miasto z trudem usuwało ślady walk. Odbudowa zrujnowanych domów trwała przez wiele lat. W 1921 r. Zlikwidowano we Frysztaku urząd podatkowy, co wpłynęło na zmniejszenie znaczenia miasta. W 1932 r. Frysztak utracił prawa miejskie..

II wojna światowa

W czerwcu 1939 roku Frysztak ujęto w wykazie miejscowości wczasowych. Dawało to nadzieję na dalszy rozwój gospodarczy i kulturalny oraz wzrost stopy życiowej jego mieszkańców. Niestety przekreślił ją wrzesień 1939r. W rejonie Frysztaka oddziały Armii Karpaty stoczyły walkę z Niemcami. Okupacja to najtragiczniejszy okres w dziejach Frysztaka. Hitlerowcy utworzyli tu getto, następnie dokonali eksterminacji Żydów. Część z nich trafiła do obozu zagłady w Bełżcu. We Frysztaku istniał też, choć krótko, obóz pracy przymusowej. Więźniowie byli zatrudnieni głównie przy budowie niemieckich instalacji wojskowych w Stępinie. Mieszkańcy Frysztaka brali czynny udział w ruchu oporu, Obwodowi AK w Krośnie podlegała frysztacka placówka "Fiołek". Miała ona na swoim koncie szereg akcji, głównie wywiadowczych i dywersyjnych. Pod koniec sierpnia 1944r. Frysztak znalazł się na linii frontu, która utrzymała się do połowy stycznia 1945r. Podczas walk Frysztak został w znacznym stopniu zniszczony. W gruzach legły m.in. zabytkowe kamieniczki z XIX wieku. Z ogólnej liczby mieszkańców Frysztaka, wynoszącej w 1939r. 1652 osoby, w 1945r. Zostało 545 mieszkańców. Ponad 70% ludności zginęło, byli to przede wszystkim Żydzi.

Czasy PRL-u

Administracyjnie gmina Frysztak należała w latach 1944 - 1950 do powiatu krośnieńskiego. W 1954 rozpoczął działalność reaktywowany powiat Strzyżowski w granicach którego znalazła się Gromadzka Rada Narodowa Frysztaka. W 1973 r. Rozpoczęły działalność większe terytorialnie jednostki administracji państwowej czyli urzędy gmin. Jedną z 5 gmin powstałych w powiecie Strzyżowskim była gmina frysztacka. Mieszkańcy Frysztaka dwukrotnie starali się o przywrócenie praw miejskich - po raz pierwszy w 1952 r. I w 1975 r. Nie odniosło to pożądanego skutku. Frysztak mimo braku praw miejskich posiada charakter miasteczka i stanowi ośrodek gospodarczo - kulturalny.

7.2. Krajobraz kulturowy.

Administracyjnie Gmina Frysztak obejmuje 14 wiosek: Lubla, Gogołów, Glinik Dolny, Cieszyna, Frysztak, Glinik Górny, Stępina, Chytrówka, Pułanki, Glinik Sredni, Twierdza, Kobyle, Huta Gogołowska, Widacz.

W większości z wiosek można napotkać wartościowe pamiątki przeszłości.

Lubla

Jest to wieś o bogatej, choć zubożałej w warstwie materialnej panoramie kulturowej.

-Drewniany Kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, zbudowany w 2 połowie XV lub XV/XVI w. Wraz z wieżą powstałą w 1793r., zburzoną w czasie II wojny światowej, zrekonstruowaną w 1996 r. , wpisany do rejestru zabytków;

-Drewniana XIX – wieczna kapliczka, wewnątrz figurki Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, obrazy Matki Boskiej i św. Anny –SZ;

-Drewniane chałupy

Gogołów

- Zespół kościoła Parafialnego, wpisany do rejestru zabytków

-Drewniany Kościół parafialny pw. Św. Katarzyny z 1672,

-Ogrodzenia z bramką, mur 1874-1881r.

-Dzwonnica z bramą, mur 1 874-1881

-Kaplica drewniana, koniec XIX w.

-Starodrzew XIX w.

-Zespół cmentarza z klasycystyczną kaplicą – mauzoleum Denkerów mur. 1869r., nagrobkami kamiennymi XIX i XX w. Oraz Grobowcami (m. in. Gen. Kruszewskiego), i zabytkowymi drzewami;

-Dwie kaplice przydrożne z XIX w.

-Drewniane chałupy

GLINIK DOLNY

- Pozostałości zespołu dworskiego, wspaniałe choć mocno zaniedbany park krajobrazowy z zachowanym starodrzewem
- Pozostałości kirkutu, reszty maceb, XIX w.;
- Reszty cmentarza cholerycznego XIX w.
- Zespół cegielni, komin murowany, skład cegieł – warsztat drew./mur., budynek pomocniczy mur., ok. 1920r.
- Dwie kapliczki przydrożne z XX w.

CIESZYNA

- Przydrożna kapliczka pochodząca z 2 poł. XIX w.
- Strefa obronna zespołu niemieckiego schronu kolejowego z okresu II wojny światowej, (trzy schrony bojowe, jeden schron piechoty)

FRYSZTAK

- Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny wzniesiony w 1927r.
 - a) ołtarz główny z 1753r.
 - b) Krucyfiks na środkowym polu ołtarza z 1650r.
 - c) Późnobarokowy ołtarz z XX – wiecznym obrazem św. Anny
 - d) Rokokowa chrzcielnica i feretrony z II poł. XVIII w.
- Budynek przy ul. Braci Dymnickich 2 z przełomu XVII i XVIII, wybudowany na istniejących w tym miejscu Lochach
- Figura Św. Floriana, powstała w 1901r.
- Przydrożna kaplica z 1887r.
- Stary cmentarz Żydowski – kirkut z II połowy XVII, z zachowanymi częściowo kamiennymi macebami
- Budynek dawnej apteki zbudowany ok. 1870r.

GLINIK GÓRNY

- Kapliczka mur. Po poł. XIX w.
- Kapliczka mur. Ok. 1900r.
- Kilka starych, drewnianych chałup

STĘPINA

- Zespół schronu kolejowego z okresu II wojny światowej
- a)kolejowy schron tunelowy dla pociągu sztabowego, typu „Dombunker”, żelbetonowy, o dł. Ok. 400 m, zbudowany w 1940 –1941r.
- b)Schrony zaplecza technologicznego mieszczące urządzenia zapewniające zasilanie, ogrzewanie i wentylację schronu kolejowego, połączone z nim podziemnym tunelem, żelbetonowy, zbudowany 1940 –1941r.
- c)Schron piechoty, żelbetonowy, 1940 –1941r.
- Drewniana zabytkowa kapliczka na Górze Chełm z XVIII wieku, remont. W 1837 i po 1960r.

TWIERDZA

- Relikty średniowiecznego zamku z XIV wieku
- Kapliczka pw. Matki Boskiej, mur. 1887r.

KOBYLE

- Dwór otoczony parkiem wzniesiony w latach 1922 – 1923
- Budynek szkoły podstawowej , starsza część budynku pochodzi z początków XX wieku
- Przydrożna kapliczka murowana z XIX wieku
- Pomnik kamienny obelisk „w dziesięciolecie odrodzenia Polski” 1918 –1928

-Drewniane chałupy

GLINIK ŚREDNI

-Krzyż z piaskowca z płaskorzeźbami św. Apolonii, Józefa i Franciszka, wzniesiona w 1895 r.

-Stary dąb rosnący przy drodze do Gogołowa

Kilka starych chałup pokrytych strzechą

7.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.

DOM MIESZKALNY WE FRYSZTAKU PRZY UL. BRACI DYMINICKICH

Budynek z XVII w. pod którym odkryto podziemne piwnice i korytarze, które są częścią domniemanych podziemi frysztackich.

KOŚCIÓŁ W GOGOŁOWIE

Drewniany kościół p.w. Św. Katarzyny, wzniesiony w 1672 roku przez Stanisława Charchułowicza. Jest jednym z najcenniejszych zabytków w gminie. Niewielka świątynia o szlachetnych proporcjach i skromnej, typowej dla tego budownictwa architekturze pomimo licznych remontów zachowała urok i klimat XVII wiecznej budowli. Jednonawowy kościół z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, wieżą zachodnią i dwoma niższymi dobudówkami - zakrystią i kruchtą południową nakrywa stromy, kryty gontem dach.

KAPLICA GROBOWA DENKERTÓW

Kaplica grobowa Denkertów - Gogołów. Obiekt położony na cmentarzu w Gogołowie. Wzniesiona w 1869 roku z fundacji Denkertów. Zachwyca pięknem późnoklasycystycznej dekoracji. Obok kaplicy pochowany jest generał Ignacy Kruszewski.

KOŚCIÓŁ W LUBLI

Zabytek grupy I zbudowany z racji założenia parafii przez opactwo cystersów w II poł. XV w. Jednonawowy z węższym, zamkniętym trój bocznie prezbiterium i stojącą przy nim od północy prostokątną zachrystią. Kościół był wiele razy remontowany. Wieżę zbudowano pod koniec XVIII w., jednak w 1944 roku została zniszczona. Zrekonstruowano ją w 1995r. Niewielkie wnętrze wypełniają liczne, zabytkowe sprzęty,

obrazy i rzeźby. Ołtarz główny z 1703 r. Mieści dwa, zapewne późnogotyckie, przemalowane w 1929 r. przez księdza Władysława Luteckiego obrazy: w polu środkowym Matkę Boską z Dzieciątkiem w otoczeniu aniołków i św. Mikołaja w zwieńczeniu. Ołtarze boczne stojące przy tęczy wykonane ok. 1700 r. ozdobiono kolumnami, ażurowymi uchami i rokokowymi rzeźbami (ok. 1768 r.)

DWÓR W KOBYLU

Wzniesiony w latach 1922 - 1923 na miejscu starego, pochodzącego prawdopodobnie z I poł. XIX w. Pierwotny dworek znajdował się kolejno w posiadaniu Golczewskich, do 1920 roku Bielińskich, zaś obecny Edmunda Bohaczka, a następnie jego córki Emilii Liszcz. Z pierwotnego budynku zachowały się piwnice sklepione kolebkowo. Dwór otoczony jest resztkami parku z pozostałościami starego drzewostanu: dęby, lipy, akacje, graby. Obok dworku stoi niski budynek średnich rozmiarów, kryty czerwoną dachówką, w tym budynku od 1930 roku do końca II wojny światowej mieścił się bardzo dobrze funkcjonujący zakład serowarski.

KOŚCIÓŁ WE FRYSZTAKU

Świątynię wzniesiono w 1927 r. Ogromne zasługi w powstanie kościoła wniósł ówczesny proboszcz parafii Frysztak, Ksiądz Prałat Wojciech Blajer. Podczas okupacji niemieckiej frysztacki kościół uległ bardzo poważnym zniszczeniom. Dachówka zupełnie spadła z dachu, w kościół trafiło około 80 pocisków artyleryjskich. W trzech miejscach gruby mur bocznych ścian został na wylot przebity. Zniszczony został dach blaszany, połamane krokwie i belki. Do remontu kościoła ksiądz Blajer przystąpił w czasie działań wojennych, w październiku i listopadzie 1944 r. Po wojnie odremontowano całą świątynię. Murowany trzynawowy o zwartej bryle stoi przy wschodnim stoku wzniesienia, na północ od rynku. Nad całą zabudową góruje pięćdziesięciometrowa, cylindryczna wieża, mieszcząca w przyziemiu główne wejście. Po obu jej stronach, na górnych bokach ściany frontowej, umieszczone są rzeźby kamienne św. Marka i św. Jana. Obejście świątyni, uporządkowane i harmonijnie zespolone ze stylem budowli wspomaga i uzupełnia architekturę. W jasnym, ze smakiem urządzonej wewnątrz, umieszczono część zabytkowego wyposażenia pochodzącego z pierwotnej świątyni. W nawie środkowej znajduje się ołtarz główny w stylu regencji 1753 r., ufundowany przez proboszcza Andrzeja Ankiewicza, odnowiony w 1784 roku staraniem kolejnego proboszcza Michała Duvall. Pole środkowe zdobi barokowy krucyfiks (1650 r.), niewielkich rozmiarów przedstawienie uderza ekspresją, wyczuwalnym cierpieniem wyrzeźbionego ciała Zbawiciela. Krucyfiks otacza dekoracja w formie udrapowanej kotary i liczne wota. W zwieńczeniu ołtarza znajduje się współczesny mu obraz Narodzenia Matki Boskiej.

7.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

Najlichnieszą grupę obiektów o wartości kulturowej stanowią obiekty figurujące w ewidencji zabytków. W oparciu o zapisy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., ewidencja zabytków stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad nimi. Według tych zapisów, Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych z obszaru całego kraju, Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi natomiast wojewódzką ewidencję zabytków znajdujących się na terenie danego województwa.

W gestii władz samorządowych zaś spoczywa prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie kart adresowych zabytków nieruchomości, znajdujących się na terenie gminy, które zarazem są objęte wojewódzką ewidencją. Sporządzenie kompletnej, rzetelnej karty ewidencyjnej wykorzystującej wszystkie dostępne materiały to ważny element w procedurze prawnej opieki i ochrony zabytków. Wartość i znaczenie dokumentacji ewidencyjnej zależy bowiem od poziomu kompletności tych podstawowych informacji o obiektach historycznych.

Aktem prawnym, regulującym zasady prowadzenia ewidencji zabytków przez poszczególne organy, jest Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Określa ono podstawowe dane, jakie powinny znaleźć się na karcie ewidencyjnej i karcie adresowej zabytku, przesłanki, od których spełnienia zależy włączenie kart ewidencyjnych i adresowych do ewidencji oraz ich wyłączenie z ewidencji. Rozporządzenie ustala sposób gromadzenia zbioru dokumentów dla zabytków objętych wojewódzką ewidencją zabytków. Obiekty ujęte w ewidencji zabytków mogą podlegać ochronie w dwojaki sposób: poprzez obszarowy wpis do rejestru zabytków oraz poprzez ustalenia dotyczące ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się 275 obiektów. Szczegółowy wykaz obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków znajduje się w załączniku nr 1.

7.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.

Leżące na trasie VIII (Jasielsko - Dębicko – Ropczyckiej) Szlaku Architektury Drewnianej Kościoły w Lubli i Gogołowie.

ZESPÓŁ SCHRONU KOLEJOWEGO W STĘPINIE - CIESZYNIE

Historia II wojny światowej jest niesamowicie ciekawa. Wiele wydarzeń z tamtych lat miało miejsce na ziemiach polskich. Region południowo - wschodni naszego kraju nie był wyjątkiem. Niemcy podczas okupacji wybudowali na tym terenie wiele obiektów fortyfikacyjnych, jednak znaczna większość z nich została doszczętnie zniszczona podczas frontu lub rozebrana po wojnie. Są jednak obiekty na terenie Pogórza Strzyżowskiego, które ocalały i stanowią ogromne źródło wiedzy na temat tamtych lat. Jednym z takich obiektów jest zespół schronów w Stępinie - Cieszynie. Jest to obiekt unikatowy na skalę europejską z wielu względów. Wśród 2 niemieckich kwater ze schronami dla pociągów zachowanych po wojnie, tylko obiekty w Stępinie - Cieszynie były przeznaczone dla najwyższych rangą dowódców wojskowych. Faktem jest też, że w 1941 roku doszło tu do spotkania Hitlera z Mussolinim. Wśród wszystkich kwater dowodzenia znanych na terenie Europy, tylko zespół schronów w Stępinie - Cieszynie reprezentuje największą ilość walorów skoncentrowanych w jednym miejscu.

Stan zachowania obiektów

Stan zachowania wszystkich budynków jest bardzo dobry. Widoczne są jedynie nieznaczne ubytki korozyjne na powierzchni zewnętrznej, główny obiekt poprzez jego częściowe wykorzystanie przez ostatnie lata był stale nadzorowany. Niektóre z obiektów pomocniczych mają otwarte zasuwę w strzelnicach co powoduje niewielkie wnikanie wód opadowych. Zachowało się kilka sztuk oryginalnych drzwi gazoszczelnych i pancerzy strzelniczych. Po roku 1945 zostały zdemontowane wszystkie oryginalne urządzenia wentylacyjno - filtrujące, elektryczne i inne, ale w późniejszych latach dla potrzeb RSP w Stępinie w schronach nr 1 i 2 zamontowano prowizoryczne urządzenia zastępcze.

8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

Mocne strony i szanse:

- położenie gminy na malowniczym terenie o dużych walorach krajobrazowych
- dobrze utrzymane zespoły sakralne i budynki użyteczności publicznej
- rozwój działalności organizacji, szczególnie o profilu społeczno – kulturalnym
- dostępność do nowoczesnych metod badawczych i naukowych w dziedzinie rewaloryzacji i konserwacji obiektów zabytkowych
- możliwość pozyskiwania środków z różnych źródeł
- postępujący rozwój inicjatyw mających na względzie troskę o dziedzictwo kulturowe
- upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich ochronę
- wzrost świadomości w widzeniu obiektu zabytkowego jako doskonałego produktu turystycznego

Słabości i zagrożenia:

- degradacja obiektów zabytkowych przez przypadkowe działania
- tendencja do zagospodarowania obiektów zabytkowych w sposób uproszczony, nie nawiązujący do historycznego „wystroju”
- brak możliwości ochrony konserwatorskiej i wsparcia finansowego zabytków nie wpisanych do rejestru zabytków
- postępująca degradacja wielu obiektów zabytkowych z powodu braku środków lub braku zainteresowania nimi
- klęski i zdarzenia losowe

9. Założenia i cele programowe opieki nad zabytkami.

- Ochrona krajobrazu kulturowego Gminy.
- Awansowanie w strukturze działań samorządu zadań dotyczących opieki nad zabytkami.
- Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego. Poprawa dbałości o środowisko kulturowe i przyrodnicze.
- Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego.
- Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- Powszechna edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prócz określenia zasad i form ochrony i opieki nad zabytkami porusza także zagadnienia finansowania prac przy zabytkach z udziałem środków państwa. Pomoc finansową państwa mogą uzyskać prace prowadzone wyłącznie w obiektach wpisanych do rejestru zabytków.

Art. 71. ust. 2 wspomnianej ustawy określa, że sprawowanie opieki nad zabytkiem wpisanym do rejestru zabytków, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich, budowlanych dla obiektów, których właścicielem lub użytkownikiem jest samorząd, stanowi zadanie własne samorządu, jednak art. 73 mówi, że osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku mogą ubiegać się o dotacje celową z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Dotacje takie przyznawane są przez:

- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych;
- Wojewodę ze środków pozostających w dyspozycji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków właściwego dla terenu, na którym zlokalizowany jest obiekt zabytkowy wpisany do rejestru zabytków. Zaznaczyć przy tym należy niezależność tych źródeł finansowania.

Kolejnym ze źródeł finansowania są:

- Budżet Samorządu Województwa Podkarpackiego;
- Fundusz Kościelny;
- Fundusz Ochrony Środowiska;
- Środki Unii Europejskiej

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

W budżecie Gminy Frysztak na 2010 r., na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami przeznaczono 135 000,00 zł.

Zadania przewidziane do wykonania to:

- Rewaloryzacja i konserwacja XVII-sto wiecznego ołtarza głównego w kościele pw. Św. Mikołaja bp w Lubli – 25 000,00 zł
- Remont zabytkowego ołtarza w kościele parafialnym we Frysztaku – 25 000,00 zł
- Konserwacja gontów na zabytkowym kościele pw. Św. Katarzyny w Gogołowie – 15 000,00 zł

Przeznaczono również środki na renowację budowli i modernizację urządzeń i instalacji w Schronie Kolejowym w Stępinie. Planuje się również wyposażenie Schronu związane z jego obsługą turystyczną.

Po wpisaniu Schronu Kolejowego w Stępinie na listę zabytków, planowane są szeroko zakrojone prace mające na celu konserwację i rewitalizację budowli, poza środkami własnymi Gminą ma zamiar skorzystać ze środków unijnych, dostępnych w programie Rozwoju Obszarów Wiejskich „Odnowa Wsi”.

W okresie czterech lat obowiązywania Gminnego programu opieki nad zabytkami, każdego roku Gmina przeznaczy środki na konserwację zabytków. Będą one przeznaczane na cele, wyznaczone przez administrujących zabytkowymi obiektami. Planowane są prace związane z dalszą renowacją kościołów m. in. renowację dachu i zabytków ruchomych w Kościele parafialnym we Frysztaku oraz wykonanie profesjonalnych zabezpieczeń przeciwpożarowych w zabytkowych kościołach.

Na bieżąco wykonywane będą również prace renowacyjne obiektów umieszczonych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

12. Część graficzna programu opieki nad zabytkami.

- **załącznik nr 1** : wykaz obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków
- **załącznik nr 2** : mapa ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Frysztak, tytuł planszy: „ Struktura funkcjonalno – przestrzenna Gminy”, z uwzględnieniem granic obszarów wartościowych pod względem kulturowym